

JAN STACHNIUK

NACJONALIZM ŚWIECKI W POLSCE

**NACJONALIZM
ŚWIECKI
W POLSCE**

JAN STACHNIUK

NACJONALIZM ŚWIECKI W POLSCE

Wybrał i wstępem opatrzył
OLGIERD GROTT

Kraków 2022

Olgierd Grott
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
ID <https://orcid.org/0000-0003-3489-2660>
✉ olgierd.s.grott@gmail.com

© Copyright for the edition by Olgierd Grott, 2022

Recenzenci
dr hab. Aleksander Głogowski, prof. UJ
dr hab. Maciej Strutyński

Opracowanie redakcyjne
Paulina Więcek

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-768-2 (druk)
ISBN 978-83-8138-769-9 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381387699>

Na okładce: Stanisław Szukalski, *Polish Aviator's Oath on Toporzeł* (litografia), 1940
(Archives Szukalski)

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

Spis treści

Olgiert Grott, <i>Wstęp. Kim byli Jan Stachniuk i grupa Zadruga?</i>	7
--	---

Wybór tekstów Jana Stachniuka

1. U źródeł zaprzaństwa Dmowskiego	33
2. Kolektywizm a naród.....	47
3. Heroiczna wspólnota narodu. Kapitalizm epoki imperializmu a Polska	67
4. Dzieje bez dziejów. Teoria rozwoju wewnętrznego Polski.....	97
5. Zagadnienie totalizmu.....	129
6. Mit słowiański.....	187
7. Człowieczeństwo i kultura	231
8. Droga rewolucji kulturowej w Polsce. Studium rekonstrukcji psychiki narodowej.....	275
Nota edycyjna	312
Bibliografia	313
Summary	317
Indeks osób.....	321

Wstęp

Kim byli Jan Stachniuk i grupa Zadruga?

„Ogromne zadania, jakie stawia historia przed Polską, postulują wydobyć z narodu polskiego olbrzymiej energii szalonego zaparcia się i zdolności do potężnego trudu”¹.

Kim byli Jan Stachniuk i jego środowisko ideowe – Zadruga? Stachniuk reprezentował kierunek wyjątkowy na naszej scenie politycznej i choć jego wpływ na polską myśl polityczno-społeczną był bardzo nieznaczny, od początku budził spore zainteresowanie². Głosy krytyczne stanowczo przeważały jednak nad przychylnymi, a ilość przeciwników nad przyjaciółmi. Świadectwem powyższego są nie tylko współczesne mu recenzje, ale i zainteresowanie sfer akademickich, zarówno ówczesnych, jak i obecnych. Stachniukowi poświęcono cztery monografie oraz szereg artykułów naukowych³. Bez wątpienia jest to wynikiem nie tylko chęci przeciwstawienia

---

¹ J. Stachniuk, *Heroiczna wspólnota narodu*, Poznań 1935, s. 22.

² Do pierwszych objawów reakcji na twórczość Stachniuka należą recenzje: L. Całka, *Stachniuk Jan: Kolektywizm a naród*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” R. 14, 1934, nr 3, s. 656-658; tenże, *Stachniuk Jan: Heroiczna wspólnota narodu. Kapitalizm epoki imperializmu a Polska*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” R. 15, 1935, nr 2, s. 575-577; A. Witowski (J. Mosdorf), *Romantyzm kopca termitów*, „Prosto z Mostu” R. 1, 1935, nr 29, s. 1; A. Doboszyński, *Jakie to staromodne*, „Prosto z Mostu” R. 1, 1935, nr 32, s. 3; S. Piasecki, *Więcej wiary*, „Prosto z Mostu” R. 1, 1935, nr 34, s. 1; K. Sołtysik, *Droga do bezklasowości narodu*, „Prosto z Mostu” R. 2, 1936, nr 21, s. 3.

³ Poświęcono mu cztery książki: S. Potrzebowski, *Zadruga. Eine völkische Bewegung in Polen*, Bonn 1982 (istnieje także wydanie polskie: Szczecin 2016); B. Grott, *Religia, cywilizacja, rozwój. Wokół idei Jana Stachniuka*, Kraków 2003;

się emitowanym przez niego poglądom, co czynili na ogół ludzie zaangażowani politycznie, ale także, a może przede wszystkim, dowodem na doniosłość problematyki, którą podejmował, przyciągającej i badaczy myśli politycznej, i filozofów, socjologów, ekonomistów czy historyków.

Choć Stachniuk był przedstawicielem małej ekskluzywnej grupy⁴, to jednak próbował wyjaśniać kwestie dla Polski bardzo ważne. Zarówno obóz narodowy, jak i Zadruga odnosiły się do jej problemów jako kraju położonego między rewanżystowskimi Niemcami, chwilowo osłabionymi poprzez klęskę w I wojnie światowej, a Rosją sowiecką, która mimo porażki w wojnie z II Rzeczpospolitą (RP) w 1920 r. nie zrezygnowała z „eksportu rewolucji na Zachód”, co równało się przecież stale istniejącemu zagrożeniu z jej strony. Stachniuk, zaprzeczając poglądom funkcjonujących wówczas formacji – które również występowały pod sztandarem nacjonalizmu, a do których zaliczały się wszystkie odłamy ruchu narodowego – jednocześnie stanowił coś w rodzaju uzupełnienia ich myśli o elementy, jakich nie powinno zabraknąć w żadnej doktrynie nacjonalizmu zasługującego na miano dynamicznego. Krytykował różne aspekty ideologii „narodowej”, a w szczególności jej filozofię kultury i człowieka. Co najmniej od lat dwudziestych ideologia ta przybierała bowiem charakter tradycjonalistyczno-katolicki, a w sferze politycznej wyrażała się także w wysuniętym pod koniec lat trzydziestych projekcie budowy Katolickiego Państwa Narodu Polskiego, a więc państwa wyznaniowego⁵. Gdyby całość zagadnienia nacjonalizmu w Polsce potraktować jako szereg projektów dla przebudowy i wzmocnienia państwa polskiego – które mogłyby polepszyć sytuację

J. Skoczyński, *Neognoza polska*, Kraków 2004; R. Siedliński, *Człowiek – mit – kultura. Filozofia społeczna i historiozofia Jana Stachniuka*, Toruń 2008; B. Grott, *Stachniuk Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 41, Kraków 2002, [on-line:] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-stachniuk> – 12 IX 2022. Resztę prac o J. Stachniku zob. w bibliografiach powyższych publikacji.

⁴ Zob. w wyżej wymienionych pozycjach oraz A. Wacyk, Jan Stachniuk 1905-1963. Życie i dzieło, t. 1-3, mps w Bibliotece Jagiellońskiej, Sekcja Rkps. Przyb. 13/77, 19/78, 120/84.

⁵ Zob. W. Nowosad, *W walce o katolickie państwo narodu polskiego. Przemówienia i artykuły*, Lwów 1938, *Biblioteka Myśli Polskiej*, 2; tenże, *O jednolity pogląd na świat*, Lwów 1939, *Veritas Liberabit Vos*, 10; M. Poradowski, *Katolickie państwo narodu polskiego*, Wrocław 1997 (jest to ocalały fragment książki spalonej w maszynopisie podczas powstania warszawskiego).

polityczną, społeczną i gospodarczą, niwelując braki powstałe z wielorakich przyczyn o genezie nie tylko współczesnej, ale i historycznej – to myśl Stachniuka i Zadruki z jednej strony oraz całego obozu narodowego z drugiej strony stanowiłyby coś w rodzaju całości. Oczywiście przeciwko takiej ocenie zapewne ostro protestowaliby zwolennicy obydwu formacji, jednak z punktu widzenia badaczy naukowych sprawa wygląda całkowicie inaczej. Dorobek Stachniuka i jego grupy, która u schyłku II RP przyjęła nazwę Zadruka, można więc traktować jako ciekawe i dość niezwykle zjawisko na polskiej scenie politycznej.

Poglądy Stachniuka oczywiście nie wynikały tylko z obserwacji sceny politycznej i stosunków ekonomicznych we współczesnej mu Europie. Sprawiają wrażenie mocno zakorzenionych w osobowości ich twórcy i krystalizującej się z biegiem lat znajomości filozofii kultury. Można więc sądzić, że to właśnie stąd wzięło się skrajnie krytyczne nastawienie do oficjalnej kultury polskiej, jako mającej wynikać z duchowości o charakterze biernym (antydynamicznym)⁶. Ten czynnik wydawał się Stachniukowi główną przyczyną niedorozwoju kraju, jak i związanych z tym faktem zagrożeń z zewnątrz. O taki stan rzeczy oskarżał przede wszystkim wpływ etosu katolickiego, który miał formować polską duchowość co najmniej od XVI w. To właśnie ten punkt w doktrynie Stachniuka stanowił podstawową przyczynę pogłębiania się niechęci, jaką odczuwał ze strony świata zewnętrznego, oraz nikłości efektów podjętych działań, a także izolacji grupy.

Nie wyprzedzając jednak faktów, zatrzymajmy się przy kwestii drogi życiowej lidera Zadruki, która do pewnego stopnia tłumaczy jego sposób myślenia. Stachniuk urodził się w 1905 r. w Kowlu⁷ na Wołyniu w rodzinie robotnika kolejowego. Początkowo dzielił los innych ludzi ze sfer, które nazywa się proletariatem. Ze względu na niedostatki finansowe rodziny tuż po ukończeniu szkoły podstawowej musiał podjąć pracę fizyczną na kolei. Niemniej jego ambicje sięgały znacznie dalej, toteż uczył się w domu

6 O bierności Polaków wypowiadał się również Roman Dmowski we wczesnej fazie swojej twórczości publicystycznej (szczególnie *Myśli nowoczesnego Polaka*) oraz inni publicyści i politycy z przełomu wieków XIX i XX. Zob. także B. Grott, O. Grott, *Problem kondycji Polaków i Polski w myśli Romana Dmowskiego*, „Politeja” R. 16, 2019, nr 3, s. 323-347.

7 Pełne dane biograficzne Jana Stachniuka znajdują się w monografii A. Wacyka (zob. też przyp. 2 i 3).

i przystąpił do zdawania matury w trybie eksternistycznym. Dalsze drogi zaprowadziły go na studia do Poznania, gdzie wstąpił w mury Wyższej Szkoły Handlowej, które opuścił po trzech latach jako jej absolwent.

Na studiach udzielał się w życiu akademickim, przyglądając się różnym środowiskom młodzieżowym. Wstąpił do organizacji endeckiej pod nazwą Młodzież Wszechpolska (MW). Nie zagrzał tam miejsca, stwierdzając, że atmosfera organizacji nie pokrywała się z jego oczekiwaniami. Był to już okres głębokiej katolicyzacji Narodowej Demokracji (ND)⁸, co zniechęciło późniejszego twórcę Zadrugi. Finalnie znalazł się w obrębie Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej (ZPMD)⁹, która miała odmienny charakter cechujący się sporą dozą liberalizmu, także w stosunku do zagadnień światopoglądowych. Dzięki temu można się było spodziewać, iż zostanie jej członkiem nie będzie tożsame z poddaniem się różnego typu działaniom uniformizacyjnym, jak to miało miejsce w organizacjach endeckich, a więc i w MW. Nie oznaczało to oczywiście, że w obrębie ZPMD Stachniuk znalazł pełne zrozumienie i odpowiedni grunt do propagowania nurtujących go problemów. Wspomniany liberalizm umożliwiał mu jednak sprawowanie ważnych funkcji w organizacji.

Już w początkowym okresie działalności intelektualnej widać u Stachniuka pewne preferencje tematyczne. Było to, jak można sądzić, wynikiem życzliwego obserwowania polityki Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich (ZSRS) i tamtejszego systemu kolektywistycznego. Świadczą o tym takie artykuły jak *Uwagi o piatiletce*¹⁰ czy *O wolę tworzenia*¹¹ oraz

---

8 Zob. B. Grott, *Nacjonalizm i religia. Proces zespalania nacjonalizmu z katolicyzmem w jedną całość ideową w myśli Narodowej Demokracji 1926-1939*, Kraków 1984, s. 8, *Rozprawy Habilitacyjne. Uniwersytet Jagielloński*, 85.

9 ZPMD był organizacją lewicowo-piłsudczykowską, powstała w 1927 r. Wówczas to połączyły się Organizacja Młodzieży Narodowej, Akademicki Związek Młodzieży Postępowej, Koło Akademickie Polskiej Organizacji Wolności, Polska Organizacja Akademicka Młodzieży Niezależnej „Kuźnica”, Akademicki Oddział Związku Naprawy Rzeczypospolitej, Krakowska Organizacja Młodzieży Radykalnej oraz Wydział Młodzieży Partii Pracy.

10 J. Stachniuk, *Uwagi o piatiletce*, „Życie Uniwersyteckie” 1932, nr 7; *piatiletka* (ros.) – pięciolatka, czyli nazwa sowieckich pięcioletnich planów gospodarczych realizowanych w ZSRS od 1928 r.

11 J. Stachniuk, *O wolę tworzenia*, „Życie Uniwersyteckie” 1931, nr 3.

jego pierwsza książka pt. *Kolektywizm a naród*¹². W książce zaznaczył się sprzeciw autora wobec „polskiej bierności” i „katolickiemu personalizmowi”, a także przekonanie, że głęboko rozwinięta wspólnotowość, czyli ów kolektywizm, w połączeniu z systemem gospodarczym może doprowadzić do podniesienia gospodarki polskiej na daleko wyższy poziom, niż to miało wówczas miejsce – poprzez obniżenie stopy życiowej i wzmożenie procesów inwestycyjnych na wzór pierwszych pięciolatek w ZSRS. Wyrazem takich przekonań była również wydana w 1935 r. *Heroiczna wspólnota narodu. Kapitalizm epoki imperializmu a Polska*¹³. Miała stanowić kontrpropozycję dla głośnej i poczytnej, wydanej rok wcześniej książki pióra endeckiego publicysty Adama Doboszyńskiego, *Gospodarka narodowej*¹⁴.

Powoli u Stachniuka coraz to mocniej krystalizował się zespół przekonań będący wynikiem jego wewnętrznego aktywizmu i dynamizmu, który w następnym etapie działalności doprowadził go do wypracowania swoistej filozofii kultury, a nawet i zarysu ustroju społeczno-politycznego, i to nie tylko dla Polski, ale i dla innych krajów¹⁵. Zarys ten zawierał pewne pierwiastki nacjonalizmu, radykalnego socjalizmu, kultu dynamicznego rozwoju oraz niechęci do kultury zastanej, traktowanej jako pierwotna przyczyna niedorozwoju Polski. We wspomnianej wyżej książce pt. *Heroiczna wspólnota narodu* pisał: „Ogromne zadania, jakie stawia historia przed Polską, postulują wydobyć z narodu polskiego olbrzymiej energii, szalonego zaparcia się i zdolności do potężnego trudu. [...] syntezą tego musi być stworzenie potężnej Polski Heroicznej Pracy”¹⁶. I dalej: „Jeśli mamy trwać, musimy na ten bohaterski wyczyn się zdobyć. Musimy zdobyć się na stworzenie precudnej epopei, krwawym trudem opromienionej, epopei znojnego wysiłku, pisanej wierszem ze stali i betonu, autorem której będzie bezimienny w swojej masie kilkudziesięciomilionowej – Naród Polski”¹⁷.

12 Tenże, *Kolektywizm a naród*, Poznań 1933.

13 Tenże, *Heroiczna wspólnota narodu. Kapitalizm epoki imperializmu a Polska*, Poznań 1935.

14 Zob. A. Doboszyński, *Gospodarka narodowa*, Wrocław 2004.

15 Zob. J. Stachniuk, *Mit słowiański*, mps. (ze zbiorów Antoniego Wacyka). Pracę opublikowano pierwszy raz drukiem dopiero w 2006 r. we Wrocławiu (zob. tenże, *Mit słowiański*, Wrocław 2006, *Książnica Zadrugi*).

16 Tenże, *Heroiczna wspólnota narodu...*, s. 22.

17 Tamże, s. 67.

W ten patetyczny sposób twórca Zadrugi wydawał się wyznaczać ramy dla swej działalności oraz tych, którzy wejdą na drogę podobnego rozumowania. Kilka lat później konstatawał: „Konieczne jest zdobycie władzy państwowej”¹⁸. Jaka miała być to władza, czy miała posiadać jakieś znamiona demokracji, zobaczymy później. Sprawa nie jest prosta, ponieważ lider Zadrugi nie pozostawił po sobie – w przeciwieństwie do różnych ideologów obozu narodowego – wyraźnego zarysu ustroju politycznego. Temat ten traktowany wprost zajmuje tylko kilka stron w całym jego piśmiennictwie. Biorąc pod uwagę ogrom przemian, które przewidywał w programie, musiał dojść do przekonania, że są one możliwe do przeprowadzenia jedynie w ramach systemu o zwielokrotnionej sile władzy państwowej, która nie zważając na oczekiwania zwykłych obywateli, przeważnie zajętych sprawami codziennego bytu, mogłaby wymusić na nich niezbędne ograniczenia. Byłaby to więc jakaś odmiana ustroju totalnego. Różni badacze działalności Stachniuka oraz systemów totalnych wprost określają go mianem totalisty¹⁹. Kwestia ta jest o wiele bardziej skomplikowana, niż by się to wydawało na pierwszy rzut oka. Potępiając totalizmy w latach wojny, miał on na uwadze głównie Niemcy, Włochy oraz Japonię. Marginalnie wspominał ZSRS. Potępienie, o którym mowa, gdyby miało być gruntowne, musiałoby więc zwrócić uwagę na rolę religii chrześcijańskiej (katolicyzmu) w powstrzymywaniu totalizmu – szczególnie dotyczyło to Niemiec. Tego Stachniuk nie mógł jednak zrobić, gdyż godziłoby to w cały jego system, opierający się już w tym czasie na krytyce tejsze właśnie religii. Wywody zawarte w książce pt. *Zagadnienie totalizmu*²⁰ są więc zawiłe, miejscami płytkie i wymagają osobnej oraz krytycznej interpretacji.

Co pisał Stachniuk o totalizmie nazistowskim, w czym widział jego zło i jak uzasadniał swoje poglądy na ten temat? Dla badaczy „ideologii niemieckiej”²¹ jest sprawą oczywistą, że ogromne znaczenie w jej rozwoju do formy narodowego socjalizmu miał kryzys religijności w Niemczech,

---

18 Tenże, *Mit słowiański*, mps, s. 257.

19 Zob. J. Tomaszewicz, *Religia, naród i państwo w neopogańskiej filozofii Jana Stachniuka*, „Tryglaw. Kwartalnik metapolityczny” 1997, nr 1, s. 7-18.

20 J. Stachniuk, *Zagadnienie totalizmu*, Warszawa 1943, Biblioteka „Zrywu i Kadry”, 2.

21 Zob. G.L. Mosse, *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*, tł. T. Evert, Warszawa 1972, *passim*.

Bibliografia

Prace Jana Stachniuka

Chrześcijaństwo a ludzkość, Wrocław 1997, Książnica Zadrugi.

Człowieczeństwo i kultura, Wrocław 1996, Książnica Zadrugi.

Droga rewolucji kulturowej w Polsce. Studium rekonstrukcji psychiki narodowej, Wrocław 2006.

Dzieje bez dziejów. Teoria rozwoju wewnętrznego Polski, Warszawa 1939.

Heroiczna wspólnota narodu. Kapitalizm epoki imperializmu a Polska, Poznań 1935.

Kolektywizm a naród, Poznań 1933.

Mit słowiański, 1941, mps. (ze zbiorów Antoniego Wacyka)

Mit słowiański, Wrocław 2006.

O wolę tworzenia, „Życie Uniwersyteckie” 1931, nr 3.

U źródeł zaprzaństwa Dmowskiego, „Zadruga. Pismo nacjonalistów polskich” 1939, nr 3 (17), s. 11-16.

Uwagi o piatiletce, „Życie Uniwersyteckie” 1932, nr 7.

Walka o zasady. Drugi front Trzeciej Rzeczypospolitej, Warszawa 1947.

Zagadnienie totalizmu, Warszawa 1943, Biblioteka „Zrywu i Kadry”, 2.

Opracowania

Balicki Z., *Egoizm narodowy wobec etyki*, Lwów 1903.

Bierdiajew M., *Nowe średniowiecze*, tł. M. Reutt, Kraków 2019, *Meandry Kultury*.

Brzozowski S., *Legenda Młodej Polski. Studia o strukturze duszy kulturalnej*, Lwów 1910.

Całka L., *Stachniuk Jan: Heroiczna wspólnota narodu. Kapitalizm epoki imperializmu a Polska*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” R. 15, 1935, nr 2, s. 575-577.

- Całka L., *Stachniuk Jan: Kolektywizm a naród*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” R. 14, 1934, nr 3, s. 656-658.
- Chlebowski B., *Rozwój kultury polskiej w treściwym zarysie przedstawiony*, wyd. 2, Warszawa 1922.
- Chołoniewski A., *Duch dziejów Polski*, Kraków 1918.
- Dmowski R., *Kościół, naród i państwo*, Warszawa 1927, *Wskazania Programowe. Obóz Wielkiej Polski*, 5.
- Dmowski R., *Myśli nowoczesnego Polaka*, Lwów 1907.
- Doboszyński A., *Gospodarka narodowa*, Wrocław 2004.
- Doboszyński A., *Jakie to staromodne*, „Prosto z Mostu” R. 1, 1935, nr 32, s. 3.
- Dymek M., Szczepański T., *Zadruga. Słownik biograficzny uczestników ruchu zadružnego w XX wieku*, Warszawa 2019, Książnica Trygława.
- Felczak Z., *Droga wielkiej odnowy*, Bydgoszcz 1946.
- Fik I., *Rodowód społeczny literatury polskiej*, Kraków 1946.
- Górski A., *Ku czemu Polska szła*, Warszawa 1919.
- Górski K., *Wychowanie personalistyczne*, Poznań 1936, *Kultura Katolicka*, 12.
- Grott B., *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha*, Warszawa 2014.
- Grott B., *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha*, Warszawa 2015.
- Grott B., Grott O., *Problem kondycji Polaków i Polski w myśli Romana Dmowskiego*, „Politeja” R. 16, 2019, nr 3, s. 323-347.
- Grott B., *Nacjonalizm i religia. Proces zespalandia nacjonalizmu z katolicyzmem w jedną całość ideową w myśli Narodowej Demokracji 1926-1939*, Kraków 1984, *Rozprawy Habilitacyjne. Uniwersytet Jagielloński*, 85.
- Grott B., *Religia, cywilizacja, rozwój. Wokół idei Jana Stachniuka*, Kraków 2003.
- Grott B., *Rola katolicyzmu w ideologii obozu narodowego w świetle pism jego ideologów i krytyki katolickiej. Zarys problematyki badawczej*, „Dzieje Najnowsze” R. 12, 1980, nr 1, s. 63-94.
- Grott B., *Stachniuk Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 41, Kraków 2002, [on-line:] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-stachniuk>.
- Haack F. W., *Neopoganizm w Niemczech. Powrót Wotana, religia krwi, ziemi i rasy*, tł. Ż. Bugajska-Moskał, Kraków 1999.
- Halban L., *Religia starogermańska i jej aktualne znaczenie w Niemczech*, Lublin 1949, *Rozprawy Wydziału Historyczno-Filologicznego. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, 6.
- Halban L., *Religia w Trzeciej Rzeszy*, Lwów 1936, *Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Dział 2*, t. 17, z. 2.

Summary

Secular Nationalism in Poland

Jan Stachniuk represented a completely exceptional trend on the Polish ideological and political stage. Although he did not greatly influence the Polish political, social and economic thought, his activity is worthy of note. Monographs concerning his person and a group called Zadruga founded by him constitute the evidence of his importance – and the term „Zadruga” meant an Old Slavonic, Old Polish ancestral and economic community: *Zadruga eine volkische Bewegung in Polen* [Zadruga – the Folk Movement in Poland] (Bonn 1982) and *Słowiański ruch Zadruga* [Slavonic Movement Zadruga] (Warszawa 2015), by Stanisław Potrzebowski, *Religia, cywilizacja, rozwój wokół idei Jana Stachniuka* [Religion, Civilisation and Development Around the Idea of Jan Stachniuk] (Kraków 2002) by Bogumił Grott, *Neognoza polska* [Polish Neo-Gnosis] (Kraków 2004) by Jan Skoczyński, and *Człowiek – mit – kultura. Myśl społeczno-historiozoficzna Jana Stachniuka* [Man – Myth – Culture. Social and Historiosophical Thought of Jan Stachniuk] (Toruń 2008) by Radosław Siedliński.

The Zadruga environment is treated as one of the nationalist currents. However, the nationalism of Stachniuk and his environment was completely different than nationalism represented by the then parties and national movements in Poland, which identified themselves with the Catholic worldview at this stage of development, proposing – at the end of the 1930s – ideas about the creation of the Catholic State of the Polish Nation.

For Stachniuk's thought, the most important problem concerned the economic undergrowth of Poland, which constitute a very dangerous situation in the context of threats from German and Soviet imperial trends. Such

a state of affairs was deduced by the leader of Zadruga from the influence of the Catholic worldview and culture on the Polish society, and this Catholic perspective, according to opinions of Max Weber and other researchers of the issue, did not create sufficient impulses for material development of societies. Therefore, one can assume that at least the hard core of Stachniuk's thought was based on Weber's constataion, particularly presented in his respected book *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* [*Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*]. The development of the Zadruga leader's beliefs was also influenced by the literature of Stanisław Brzozowski, a Polish thinker from the beginning of the 20th century. His philosophy of work was especially important in this context. However, Stachniuk accepted the thought of the early national party in Poland (Endecja), which was influenced by the positivist philosophy at the turn of the 20th century and sometimes even strongly criticised by the Catholic Church.

Stachniuk created a theory containing a system of values different from the Catholicism as well as personalism which was very strongly criticised. The centre of this system included the idea of generativity as a leading task for man and a measure of humans' value. After implementation, this theory was to lead to upbringing new, extremely dynamic man capable of creating a highly developed industrial society. Stachniuk saw the way of achieving this state of affairs in changes which were similar in some sense to practice conducted in the USSR, where in the 1930s economic five-year plans were realised.

This book does not aspire to be a presentation of the whole set of Jan Stachniuk's works. Such a task was already performed by the abovementioned researches. The book tries, however, to show, through extracting from Stachniuk's literature elements bringing a must and artificial equalising of the whole society, that he would unavoidably drift toward a totalitarian system. Probably due to these reasons, in the time of the Second Polish Republic, the resource of ideas promoted by Stachniuk and Zadruga did not practically influence the Polish reality. After World War II, Stachniuk and several of his companions were imprisoned and destroyed by a communist regime. Despite the scant influence of Stachniuk's ideology in Poland, it should be stated that his approach to considered issues is substantially thought-provoking. This attitude clearly suggests that social mentality, shaped by centuries, and culture connected with it influence greatly the

development of nations and their causative possibilities on the political level. One can also state that Stachniuk's works, although being a product of a completely different method than Weber's considerations, are convergent with them in a general outline. Therefore, these works constitute a very interesting issue which is worthy of further analyses and studies.

Keywords: Jan Stachniuk, Zadruga, secular nationalism, idea of generativity

Jan Stachniuk reprezentował w Polsce typ nacjonalizmu świeckiego, który stał w głębokiej opozycji w stosunku do młodej generacji obozu narodowego ideowo wyartykułowanej po wydaniu przez Romana Dmowskiego w 1927 roku głośnego manifestu światopoglądowego, jakim była jedna z broszur programowych dla powstałego rok wcześniej Obozu Wielkiej Polski pt. *Kościół, Naród i Państwo*. Głównym postulatem Stachniuka była lekceważona

przez narodowców industrializacja Polski oparta na fundamencie nowej mentalności Polaka, zwróconej w kierunku dynamicznego opanowywania sił przyrody i budowania potencjału zdolnego do przeciwstawiania się przede wszystkim Niemcom. Słusznie przewidywał, że po wojnie „Niemcy znów wstaną z kolan i staną się groźni”. Na marginesie rozważań o filozofii cywilizacji i gospodarce, które były głównym przedmiotem jego zainteresowań, zarysował on także system władzy konieczny do realizacji wyartykułowanych przez niego wizji. Problem ten stanowi zasadniczą treść niniejszej książki. Stachniuk jako krytyk praktyk powojennej władzy w Polsce został skazany na długoletnie więzienie i zniszczony przez komunizm.